

תעודה

קובץ מחקרים של בית הספר למדעי היהדות
ע"ש חיים רוזנברג

כו

מיתוס, ריטואל ומיסטיקה

מחקרים
לכבוד פרופ' איתמר גרינולד

עורכים
גדעון בוהק, רון מהגולין, ישי רוזן-צבי

אוניברסיטת תל-אביב • תשע"ד

הוועדה לפרסומים מדעיים

חיים א' כהן (יו"ר)

רונית מרוז

שלמה בונימוביץ

יובל שחר

חקרי גניזת קהיר, תש"ם-1980	ספר ראשון
עיונים במקרא, תשמ"ב-1982	ספר שני
מחקרים בספרות התלמוד, בלשון חז"ל ובפרשנות המקרא, תשמ"ג-1983	ספר שלישי
מחקרים במדעי היהדות, תשמ"ו-1986	ספר רביעי
מחקרים בעברית ובערבית, תשמ"ו-1986	ספר חמישי
מחקרים בעברית ובערבית, תשמ"ה-1988	ספר שישי
מחקרים במדעי היהדות, תשנ"א-1991	ספר שביעי
מחקרים ביצירתו של אברהם אבן עזרא, תשנ"ב-1992	ספר שמיני
מחקרים בלשון עברית, תשנ"ה-1995	ספר תשיעי
מחקרים במדעי היהדות, תשנ"ה-1995	ספר עשירי
מחקרים במדעי האגדה, תשנ"ו-1996	ספר אחד-עשר
התפוצה היהודית בתקופה ההלניסטית-רומית, תשנ"ז-1996	ספר שנים-עשר
אישות ומשפחה בהלכה ובמחשבת ישראל, תשנ"ז-1997	ספר שלושה-עשר
מפגשים בתרבות הערבית-היהודית של ימי הביניים, תשנ"ח-1998	ספר ארבעה-עשר
חקר הגניזה לאחר מאה שנה, תשנ"ט-1999	ספר חמישה-עשר
	ספר ששה-עשר -
מחקרים במדעי היהדות, תשס"א-2001	שבעה-עשר
מדברים עברית, תשס"ג-2002	ספר שמונה-עשר
מחקרים בספרות העברית בימי הביניים ובתקופת הרנסנס, תשס"ג-2002	ספר תשעה-עשר
	ספר עשרים -
היסטוריוסופיה ומדעי היהדות	עשרים-ואחד
חידושי זוהר - מחקרים חדשים בספרות הזוהר, תשס"ז-2007	ספר עשרים-ושניים
קנון וכתבי קודש, תשס"ט-2009	ספר עשרים-ושלושה
פנים וכיוונים במדעי היהדות, תשע"ב-2011	ספר עשרים-וארבעה
בארץ ובתפוצות בימי בית שני ובתקופת המשנה, ספר זיכרון לאריה כשר, תשע"ב-2012	ספר עשרים-ואחמישה

עריכת לשון והכנה לדפוס: אביבה פלדמן

מסת"ב: 7-05-7456-965-978

כל הזכויות שמורות לאוניברסיטת תל-אביב
סודר במשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל-אביב
נדפס בדפוס צדוק-קינן

תוכן העניינים

9	גדעון בוהק, רון מרגולין וישי רוזן־צבי הקדמה
15	גדעון בוהק פרופסור איתמר גרינולד: מהאפוקליפטיקה אל המיסטיקה, ממדעי היהדות אל מדעי הדתות
	המיתוס וגלגוליו
31	שרה קליין־ברסלבי פירוש הרלב"ג לדמות הנחש בסיפור גן העדן
73	ישראל קנוהל אוליכומי וארמילוס, גלגוליו של מיתוס חורי באפוקליפסה היהודית
85	דלית רום־שילוני "ארמי אבד אבי" – האמנם? על מחלוקת פנים־מקראית בשאלת מיתוס האב המשותף
137	רון מרגולין פניו השונים של המיתוס היהודי: מן המקרא ועד להפנמתו הרעיונית בחסידות
250	Moshe Idel Mircea Eliade: Androgyne, Totality, and Reintegration
	מיתוס והיסטוריה
253	אהוד קריניס גלות עם ישראל והיעדרות האמאם המשיח השיעי – היבטים השוואתיים (יהודה הלוי ומחברים שיעים־אמאמים מוקדמים)

307 מיכאל ב. מאך
**משקיעה לזריחה? לשינויי תפיסת המשיחיות היהודית
 בעת העתיקה**

361 ישי רוזן־צבי
הופעת הגוי בספרות חז"ל

מיתוס וריטואל

441 אדם אפטרמן
**"קשר תפילין הראה לעניו תמונת ה' לנגד עיניו":
 גלגולה של תמונה מדרשית בראשית הקבלה**

481 שמואל לואיס
מיתוס וחשיבה מדרשית: גסות הרוח וענווה

521 שרגא בר און
"גורל (המיוחס ל)הגר"א" – על שימושים מנטיים בתורה

מיתוס ומיסטיקה

585 רות קרא־איבנוב קניאל
לבעור מאהבה: מעשה נדב ואביהוא כריטואל ארוטי אוניו־מיסטי

655 גדעון בוהק
קטעים חדשים מספרות ההיכלות מגניזת קהיר

671 מנחם לורברבוים
מיסטיקה מיתית ומיסטיקה שכלית

710 **תקצירים באנגלית**

פרופסור איתמר גרינולד: מהאפוקליפטיקה אל המיסטיקה, מדעי היהדות אל מדעי הדתות

גדעון בוהק

המאפיין הבולט ביותר של פועלו המדעי של פרופסור איתמר גרינולד הוא הרבגוניות והרב־תחומיות של מחקריו. גרינולד מקפיד תמיד לצעוד צעד אחד לפני המחנה ולהתוות לחבריו החוקרים את הדרך. משהוא מפלס את התיב הריהו חש עצמו חופשי לעסוק בשאלות מחקריות חדשות, לפרוץ דרכים חדשות ולקרוא תיגר על מוסכמות ישנות. עובדה זו מסבירה את הקושי הניצב בפני מי שבא לסכם את מפעלו המדעי של פרופסור גרינולד מראשיתו ועד היום כפי שננסה לעשות להלן. סקירה קצרה זו נועדה לסכם את עיקרי מחקריו ולאור ייחודיות דרכו נבקש להבליט בה את אותם התחומים שבהם התקדם המחקר בכיוונים שהציע וגם לציין את אלו שבהם נותר מקום למחקר נוסף.

את דרכו האקדמית החל גרינולד באוניברסיטה העברית בשנות השישים המוקדמות. לימודים אלו הובילו לכתיבת עבודת דוקטור בהדרכתו של הפרופסור דוד פלוסר ז"ל. העבודה שכתרתה: "אפוקליפטיקה וספרות יורדי המרכבה: פרקים בתולדות האיזוטריקה היהודית בתקופת המשנה והתלמוד" הוגשה בשנת תשכ"ט. עבודה זו, בשינויים רבים, הפכה בהמשך לספרו הגדול הראשון, *Apocalyptic and Merkavah Mysticism* (1980), שזכה להערכה מחקרית רבה (שקיבלה ביטוי גם בהצעתו של פרופסור שאול ליברמן, גדול חוקרי התלמוד במאה העשרים, לכתוב שני נספחים לספר). במרכזו של ספר זה, שעתיד לצאת לאור במהדורה מעודכנת בעתיד הקרוב, עומדת שאלת הקשר בין הספרות האפוקליפטית היהודית של תקופת הבית השני וספרות ההיכלות והמרכבה, שראשיתה בשלהי העת העתיקה. לשאלה זו חשיבות רבה, שכן גרשם שלום, גדול חוקרי הקבלה במאה העשרים, סבר כי ספרות ההיכלות והמרכבה היא השלב הראשון של המסורת המיסטית היהודית וכי מקורה של ספרות זו בעולמם של הגנוזיס והמאגיה היווניים, ואילו גרינולד חש, ובצדק, שספרות ההיכלות צמחה על רקע מצע עשיר של מסורות ורעיונות יהודיים

מוקדמים, שקיבלו ביטוי כבר בספרות ה"חיצונית" של תקופת הבית השני. גרינולד אף טען שמקבילות מובהקות בין הספרות הגנוסטית וזו היהודית העתיקה נובעות מהשפעת היהדות על הגנוסטיקאים ולא מהשפעת הגנוזים על היהדות העתיקה. דומני כי איש לא יפקפק כיום בנכונותן של טענות חשובות אלו. דומני גם כי מחקרו של איתמר גרינולד היה מראשוני קוראי התיגר על הנחות היסוד שהנחו את גרשם שלום במחקריו ואחד מהמעטים שנכתבו בטרם הלך גרשם שלום לעולמו ב-1982. עניינו של איתמר גרינולד בספרות המיסטית היהודית העתיקה לא הסתיים עם כתיבת הדוקטורט ולא הוגבל לספרות ההיכלות בלבד. בשנים הבאות המשיך ועסק בטקסטים רבים השייכים, במישרין או בעקיפין, לעולם זה וקידם רבות את המחקר בתחום. בין תרומותיו החשובות יש לציין את ההדרתם של טקסטים חשובים כולל: מהדורה ראשונית של "ספר יצירה", מהדורה של "ראויות יחזקאל" ומהדורה של קטעי גניזה של ספרות ההיכלות ושל ספרות פיזיוגנומית מעולמה של ספרות ההיכלות. הן ספר יצירה הן קטעי הגניזה של ספרות ההיכלות זכו מאז למהדורות מלאות יותר (בידי פיטר היימן ופטר שפר, בהתאמה), אולם דומה כי בשני המקרים, ובעיקר בזה של ספרות ההיכלות, טרם נאמרה המילה האחרונה. תרומה חשובה נוספת שתרם גרינולד מתמקדת בבירור הקשריה הרחבים של הספרות המיסטית היהודית העתיקה – מצד אחד, היא מתייחסת לשאלת היחס בין הספרות היהודית לבין הספרות הגנוסטית והמניכאית בשלהי העת העתיקה כמו גם לספרות הנוצרית הקדומה ומצד שני, לשאלת הקשריה התרבותיים והחברתיים של ספרות ההיכלות בתוך העולם היהודי של שלהי העת העתיקה. בהקשר זה יש לציין בעיקר את מאמרו פורץ-הדרך: "מקומן של מסורות כהניות ביצירתה של המיסטיקה של המרכבה ושל שיעור קומה" (תשמ"ז), ששימש בהמשך כנקודת מוצא למחקריה של רחל אליאור ומהווה היום נדבך חשוב בוויכוח המתעצם והולך על מעמדה של ההנהגה הכוהנית בחברה היהודית בשלהי העת העתיקה. רבים ממאמריו החשובים במכלול הנושאים הללו נקבצו יחדיו בספרו השני: *From Apocalypticism to Gnosticism* (1988) ובו גם מאמרים אחדים שלא אור קודם לכן, כולל סקירה חשובה של ספרות ההיכלות לאור מחקריו של פטר שפר ("Literary and Redactional Issues in the Study of Hekhalot Literature").

עיסוקו של גרינולד במיסטיקה היהודית איננו מוגבל לעת העתיקה בלבד והוא תרם תרומות חשובות לחקר הקבלה הימני-ביניימית ובעיקר לשאלת ההמשכיות ההיסטורית מהמיסטיקה היהודית העתיקה ומספרות חז"ל ועד לספרות המיסטית היהודית של ימי הביניים. עיקר עניינו בהקשר זה הוא בזיהוי אותם מרכיבים במיסטיקה היהודית של ימי הביניים המתועדים, גם אם צורתם משתנה, בתקופות קדומות יותר בתרבות היהודית, וזאת כדי להבליט הן את הדומה הן את החדש

והשונה בספרות המיסטית היהודית מימי הביניים, ובכך סייע לקדם את חקר הקבלה ותולדותיה. דומה כי הנועז במחקרים אלו – לפחות מבחינת רוחב היריעה ההיסטורית – הוא דיונו ביחסים שבין "עץ החיים" האשורי-בבלי של האלף השני והראשון לפנה"ס ו"עץ הספירות" הקבלי של ימי הביניים ("How Much Qabalah in Ancient Assyria", שראה אור ב־1997) וכו' דוגמה מעניינת של המשכיות של סמלים לאורך אלפי שנים ובתרבויות השונות לחלוטין זו מזו. גם ההרמנויטיקה היהודית זכתה לסקירות דיאכרוניות חשובות בעבודותיו של גרינולד, שמדגישות את המשכיות ועם זאת מצביעות על השוני בין הטכניקות המדרשיות המוכרות לנו מספרות חז"ל ואלו המשמשות בספרות הקבלית כגון בספר הבהיר או בזוהר. בהקשר זה יש לציין גם את עניינו הרב של גרינולד במופעה השונים של התאולוגיה היהודית ובעיקר את התפיסה שגיבש בדבר מרכזיותו של המיתוס בתרבות היהודית לדורותיה בניגוד גמור למה שהיה מקובל במדעי היהדות עד הדור האחרון. נושא זה זוכה בשנים האחרונות לפריחה רבה, שמקבלת ביטוי גם במחקריהם של יהודה ליבס ומשה אידל, ואין ספק כי הספר שערכו גרינולד ואידל, "המיתוס ביהדות" (תשס"ד), תרם תרומה מכרעת להדגשת מרכזיותו של המיתוס במונותאיזם היהודי, גם אם פה ושם נשמעים עדיין קולות החולקים על טענה חשובה זו. נוסף לכך מדגיש גרינולד בשורה ארוכה של מאמרים, שהבולט שבהם הוא "תפיסות משתנות של האלוהות במחשבה היהודית" (תשמ"ט), כי חקר תולדות האמונה היהודית היה ועודנו מושפע עמוקות מסדר היום התאולוגי, הגלוי או הסמוי, של החוקרים שעסקו בו. עובדה זו קיבלה ביטוי, למשל, במשקל העצום שהעניק המחקר לתפיסותיו התאולוגיות של הרמב"ם תוך הזנחה והדחקה של תפיסות 'בעייתיות' יותר, אבל גם נפוצות יותר, המקבלות ביטוי במקרא, בספרות חז"ל, בקבלה וגם במקורות לא־קנוניים כגון ספרות ההיכלות או שיעור קומה.

נושא נוסף אשר נטו להתעלם ממנו במדעי היהדות עד הדור האחרון, אך עורר את סקרנותו של גרינולד עוד מראשית דרכו האקדמית, הוא המאגיה היהודית. גם כאן תרם גרינולד תרומה מחקרית חשובה הן בהדגשת מרכזיותה של המאגיה בתרבות היהודית, לפחות מספרות חז"ל ואילך, הן בבירור היחסים שבין מיסטיקה, מאגיה וריטואלים בתרבות היהודית בתקופות שונות. גם כאן אין כל קושי להראות כיצד פרצו מחקריו של גרינולד נתיבים, שחוקרי המאגיה היהודית שבאו אחריו, כולל כותב השורות הללו, יכלו לצעוד בהם בבטחה.

אחד המאפיינים הבולטים של כלל מפעלו המחקרי של גרינולד הוא התעניינותו העמוקה בשאלות המתודולוגיות העומדות מאחורי המחקר והכתיבה הפילולוגיים, ההיסטוריים, הפנומנולוגיים או ההשוואתיים. בניגוד גמור לרוב נציגיה של "האסכולה הירושלמית", כולל מנחה הדוקטורט שלו, שטענו כי: "רק מי שאיננו יכול לעסוק

במחקר מדבר על מתודולוגיה "כפי ששמעתי לא פעם מפרופ' דוד פלוסר, בסמינרים שהיה עורך בביתו בערוב ימיו), הבין גרינולד כבר בשלב מוקדם כי חוסר התעניינות במתודולוגיה איננו מעיד על בגרות מחקרית אלא על תמימות במקרה הטוב או היתממות במקרה הרע. תוכנה זו הביאה אותו לכתוב שורה ארוכה של מאמרים שונים על המתודולוגיה של המחקר, ובהם דן בשאלות שונות, החל משאלת יחסם של חז"ל לתופעות של מיסטיקה ומאגיה, עבור דרך הקשר בין יהדות לגנוזיס וכלה בשאלת איסופן וההדרתן של אגדות חז"ל. אולי החשוב שבין המחקרים הללו הוא הסקירה הקצרה, "המתודולוגיה של חקר מחשבת חז"ל" (תשמ"ד), ובה ביקורת נוקבת, מוצדקת ולמרבה הצער יחידה מסוגה, על גישתו המחקרית של אפרים אלימלך אורבך ז"ל בספרו "חז"ל – פרקי אמונות ודעות" (תשכ"ט). בסקירתו הציע גרינולד גישה שונה אל הקורפוס החז"לי, גישה המדגישה את חשיבותה של העריכה להבנת עולמם של חז"ל ואינה מסתפקת בהתמקדות ביחידות טקסטואליות, המבודדות, המוצאות מהקשרן כפי שעשו אורבך וחוקרי מחשבת חז"ל שלפניו. הצעה זו זכתה כעת ליישום מפורט בספרו של נעם זהר, "בסוד היצירה של ספרות חז"ל: העריכה כמפתח למשמעות" (תשס"ז), המהווה ניסיון ישיר להתמודד עם האתגר שהציב גרינולד בפני המחקר. יתירה מכך, שאלת ההשפעה של עריכת הטקסטים השונים בספרות חז"ל על עיצוב המסרים העולים מהם, היא אחת השאלות המרכזיות והפוריות ביותר בחקר מחשבת חז"ל כיום. אולם גרינולד אינו מסתפק בחקר השאלות המתודולוגיות העולות במדעי היהדות ומתעניין גם בשאלת מעמדם של מדעי היהדות בחברה היהודית ובמדינת היהודים בימינו, שהיא נושא חשוב ו"בוער" אשר רבים מחוקרי היהדות מעדיפים להתעלם ממנו מתוך אמונה נאיבית שדי להם שיעסקו במחקרם ושאל להם לשאול מי יקראו את מחקריהם ומה יפיקו מהם. אין ספק כי שאלת מעמדם של מדעי היהדות באקדמיה ובחברה הישראלית ושאלת השפעתם של אמונות דתיות ופולמוסים חברתיים על כלל חוקרי היהדות, כולל אלו המתהדרים בניטרליות ובאובייקטיביות גמורים, תוסיף ותעסיק את מדעי היהדות גם בשנים הבאות, ויש לקוות כי דעותיו של גרינולד בתחום זה תזכינה למקום המרכזי, שלו הן ראויות. דברים ברוח זו יש לומר גם על תרומותיו החשובות של גרינולד לביורר אפשרויות ההשפעה של מורשת ישראל והמשפט העברי על מערכת החוקים של מדינת ישראל (במאמרו "אל ואדם כמשפט העברי") ולדיון הנוקב בשאלת הקשר בין דת לפוליטיקה במדינת ישראל, בעיקר בתקופה שלאחר רצח רבין. אין ספק כי דבריו הנכוחים בנושאים אלו תורמים רבות לדיון הציבורי בנושאים העומדים בעין הסערה של הציבוריות הישראלית ומשמשים דוגמה חשובה ליכולתם של חוקרים לצאת אל מחוץ למגדל השן האקדמי ולתרום מידיעותיהם הטקסטואליות וההיסטוריות לליבונן של בעיות השעה.

ציר מרכזי נוסף במחקריו של פרופסור גרינולד, בעיקר משנות התשעים של המאה העשרים ואילך, הוא מדע הדתות, או מדעי הדתות, ושאלת תרומתם האפשרית לחקר היהדות. התעניינות זו קיבלה ביטוי בשורה ארוכה של מחקרים ובעיקר בספרו האחרון, *Rituals and Ritual Theory in Ancient Israel*, שיצא לאור ב־2003 ובו הדגמה מפורטת של הדרך שבה ניתן להיעזר במחקר הדתות, ובעיקר בתיאוריות העכשוויות של חקר הריטואלים, כדי לנתח טקסטים וטקסים יהודיים עתיקים מהמקרא, מספרות חז"ל, ואפילו מ"הברית החדשה". בתחום זה טרם זכינו לראות חוקרים נוספים הצועדים בנתיב שהתווה גרינולד, אולם יש לצפות כי טענתו העיקרית – שחוקרי היהדות, ובעיקר חוקרי ההלכה היהודית, יכולים ללמוד רבות מהמחקר האנתרופולוגי וההשוואתי של מדעי הדתות ולהשתמש בתובנות מתחומים אלו בחקר הריטואלים היהודיים – תמצא לה אוזניים קשובות במדעי היהדות בשנים הבאות. יתירה מכך, בניסיונו לשחזר את עולמם הדתי של היהודים בעת העתיקה, גרינולד מעורר מחדש את הצורך במחקר מעמיק של הקשר בין מיתוסים וריטואלים ומעלה גם שאלות הקשורות בגורמים כלכליים מחד גיסא ובגורמים אקולוגיים מאידך. כל אלו זקוקים לליבון נוסף, ויש לקוות כי יזכו לו בקרוב.

מגוון תחומי התעניינותו והתמחותו של פרופסור גרינולד קיבל ביטוי גם בעבודות הדוקטור והמאסטר שנכתבו בהדרכתו, העוסקות במגוון רחב של שאלות מתחומי מחשבת ישראל, חקר המקרא, תאולוגיה יהודית ומדעי הדתות. יתירה מכך, התעניינותו של גרינולד בשאלות על-מחקריות תורגמה גם לפעילות ענפה "בשטח". גרינולד הצטרף אל סגל ההוראה של אוניברסיטת תל אביב עוד בשנת 1967, ושירת בה במסירות עד צאתו לגמלאות בשנת 2007 לא רק כחוקר, מנחה, ומורה, אלא גם כמנהיג וכאיש חזון. בהקשר זה יש לציין במיוחד את שתי התקופות, של חמש שנים כל אחת, שבהן שימש כראש החוג לפילוסופיה יהודית ואת תרומתו המתמשכת לביסוס מעמדו של החוג ולגיוסם של רבים מהחוקרים והמורים המלמדים בו כיום. כמו כן, יש לציין את הקמתה – תוך שיתוף פעולה הדוק עם הפרופסור שלמה בירמן – של תכנית הלימודים במדעי הדתות. תכנית זו, המתמקדת בלימודי התואר השני, היא יחידה מסוגה בארץ, וכבר הכשירה מיום הקמתה ועד היום עשרות רבות של תלמידים, שחקרו כמעט כל נושא בתחום מחקר הדתות. חלקם אף המשיכו בלימודיהם והפכו לדוקטורים ויש להניח כי ההכשרה הבינת-תחומית במדעי הדתות שקיבלו במהלך לימודיהם תיתן את אותותיה גם בפירות מחקריהם בשנים הבאות. נוסף לכך, התעניינותו של גרינולד בראשית הנצרות קיבלה ביטוי גם בחברותו רבת-השנים ב־*Societas Novi Testamenti Studiorum* (אגודת חוקרי הברית החדשה), חברות ששיאה, כך נראה, בארגונו של הכנס השנתי רבי-המשתתפים

של אגודה חשובה זו, בשנת 2000 למניינם באוניברסיטת תל אביב (וראו במאמרו "Prayers, Words, and Temptation", ובו דברי פתיחה שנשא בכנס).

פעילותו הציבורית-אקדמית הענפה של גרינולד מתפשטת גם אל מחוץ לכותלי האוניברסיטה ומתבטאת בתרומותיו הרבות לפעילותה של המועצה להשכלה גבוהה במסגרת אחדות מועדותיה וגם במעורבותו העמוקה ורבת-השנים בעמותת "בשער" העוסקת במגוון נושאים הקשורים באופייה ומעמדה של האקדמיה הישראלית. וכך, כשם שהתעניינותו של גרינולד במחקר הדתות הביאה אותו להקים תכנית לימודים במדעי הדתות וסייעה רבות להתפתחותם של ההוראה והמחקר בתחום זה, כך גם התעניינותו בשאלת מעמדם של מדעי היהדות בכלל, ומדעי הרוח בפרט, בחברה הישראלית תרמה רבות לפעילותה של העמותה המזוהה היום עם פעילות ענפה למען עתיד טוב יותר לאקדמיה הישראלית.

תרומותיו המחקריות החשובות של פרופסור גרינולד משתרעות על-פני תחומי מחקר אחדים, מקיפות גישות מחקר שונות ומלוות תמיד בהטעמה של הצורך לפרק את המחיצות המלאכותיות שהציבו החוקרים בין הדיסציפלינות השונות. עם זאת, דומני כי המשותף לכל תרומותיו היא ההדגשה החוזרת ונשנית כי היהדות האמתית, ההיסטורית, איננה הדת השכלתנית-פילוסופית של הרמב"ם וממשיכי דרכו, שכן יש בה, מראשיתה, זרמים עמוקים של מיתוס, של פרקסיס מיסטי ושל ריטואליים מאגיים ואל להם לחוקרי היהדות לשחזר את העבר כפי שהיו רוצים שיהיה, אלא כפי שהיה באמת. ולנו לא נותר אלא לאחל לו כי ימשיך במחקריו עוד שנים רבות, יפרוץ דרכים חדשות ונתיבי מחקר עלומים ויאיר את דרכנו בסבך המקורות והקושיות העומדים ברומם של מדעי היהדות.

רשימת פרסומיו האקדמיים של פרופסור איתמר גרינולד¹

ספרים (מחבר)

- (1) *Apocalyptic and Merkavah mysticism*, Leiden, Brill, 1980 (a revised edition is forthcoming).
- (2) *From Apocalypticism to Gnosticism: Studies in Apocalypticism, Merkavah Mysticism, and Gnosticism*, Frankfurt am Main, P. Lang, 1988.
- (3) *Rituals and Ritual Theory in Ancient Israel*, Leiden, Brill, 2003.

ספרים (עורך)

- (4) (with Shaul Shaked and Gedaliahu G. Stroumsa), *Messiah and Christos: Studies in the Jewish Origins of Christianity Presented to David Flusser on the Occasion of His Seventy-Fifth Birthday*, Tübingen, J. C. B. Mohr, 1992.
- (5) (with Ilai Alon and Itamar Singer), *Concepts of the Other in Near Eastern Religions*, Leiden, Brill, 1994.
- (6) (עם משה אידל), **המיתוס ביהדות: היסטוריה, הגות, ספרות, ירושלים, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשס"ד.**

מאמרים ופרקים בספרים

- (7) "שני שירים של המקובל יוסף ג'קטילה", **תרביץ** לו (תשכ"ז), עמ' 73-89.
- (8) "פיוטי ייני וספרות יורדי מרכבה", **תרביץ** לו (תשכ"ז), עמ' 257-277.
- (9) "קידוש השם: בירורו של מושג", **מולד** ס.ח. כרך א, חוברת 4 (תשכ"ח), עמ' 484-476.
- (10) "קטעים חדשים מספרות ההיכלות", **תרביץ** לח (תשכ"ט), עמ' 354-372; "תיקונים והערות ל'קטעים חדשים מספרות ההיכלות'", **תרביץ** לט (תש"ל), עמ' 216-217.
- (11) "מדרכי המדרש: דרשות שיר", **הספרות** א, 3-4 (תשכ"ט), עמ' 726-727.
- (12) "האספקלריה והטכניקה של החזון הנבואי והאפוקליפטי", **בית מקרא** טו (תש"ל), עמ' 95-97.
- (13) "קטעים חדשים מספרות הכרת-פנים וסדרי-שרטוטין", **תרביץ** מ (תשל"א), עמ' 301-319.
- (14) "A Preliminary Critical Edition of Sefer Yezira," *Israel Oriental Studies* 1 (1971), pp. 132-177.

1 מרשימה זו הושמטו מאמרים רבים שראו אור בעיתונות ובכמות שאינן מזוהות כמחקריות במובהק.

- (15) "ראויות-יחזקאל", מהדורה ביקורתית ופירוש, טמירין א (תשל"ב), עמ' 101-139.
- (16) "האילוזיה במיסטיקה ובאמנות", ציור ופיסול 2 (תשל"ג), עמ' 20-24; חלק ב: "מיסטיקה ואמנות", ציור ופיסול 4 (תשל"ג), עמ' 19-19.
- (17) "Knowledge and Vision: Towards a Clarification of Two 'Gnostic' Concepts in the Light of Their Alleged Origins," *Israel Oriental Studies* 3 (1973), pp. 63-107 (repr. in *From Apocalypticism to Gnosticism*, pp. 65-123).
- (18) "Some Critical Notes on the First Part of Sefer Yezira," *Revue des Études Juives* 132 (1973), pp. 475-512.
- (19) "The Jewish Esoteric Literature in the Time of the Mishnah and Talmud," *Immanuel* 4 (1974), pp. 37-46 (a revised version was published as "Two Types of Jewish Esoteric Literature in the Time of the Mishnah and Talmud," in *From Apocalypticism to Gnosticism*, pp. 53-64).
- (20) "Mysticism, Science, and Art," *Leonardo* 7 (1974), pp. 123-130.
- (21) "Von der Wahrheit der Bibel: Überlegungen zur Bedeutung der Schrift," in *Wie Aktuell ist das Alte Testament: Beiträge aus Israel und Berlin*, Berlin, Institut Kirche und Judentum, 1976, pp. 17-21.
- (22) "Jewish Sources for the Gnostic Texts from Nag-Hammadi?," in *Proceedings of the Sixth World Congress of Jewish Studies*, Jerusalem, World Union of Jewish Studies, 1977, III, pp. 45-56 (repr. in *From Apocalypticism to Gnosticism*, pp. 207-220).
- (23) "Zionismus und Messianismus: Überlegungen zum ideologischen Hintergrund des Zionismus," in *Zionismus: Befreiungsbewegung des jüdischen Volkes*, Berlin, Institut Kirche und Judentum, 1977, pp. 42-47.
- (24) "Jewish Apocalyptic Literature," in *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, II.19/1, ed. by Wolfgang Haase, Berlin, Walter de Gruyter, 1979, pp. 89-118 (repr. as "Prophecy, Jewish Apocalyptic Literature and the Problem of the Uncanonical Books," in *From Apocalypticism to Gnosticism*, pp. 13-52).
- (25) "שירת המלאכים, ה"קדושה" ובעיית חיבורה של ספרות ההיכלות", בתוך פרקים בתולדות ירושלים בימי בית שני: ספר זיכרון לאברהם שליט, בעריכת אהרן אופנהיימר, אוריאל רפפורט ומנחם שטרן, ירושלים, יד יצחק בן-צבי ומשרד הביטחון, תשמ"א, עמ' 459-481 (גרסה אנגלית של מאמר זה בתוך *From Apocalypticism to Gnosticism*, עמ' 145-173).
- (26) "Aspects of the Jewish-Gnostic Controversy," in *The Rediscovery of Gnosticism: Proceedings of the International Conference on Gnosticism at Yale New Haven, Connecticut, March 28-31, 1978*, ed. by Bentley Layton, 2 vols., Leiden, Brill, 1981, vol. 2, pp. 713-723 (repr. in *From Apocalypticism to Gnosticism*, pp. 221-232).

- (27) "The Problem of the Anti-Gnostic Polemic in Rabbinic Literature," in *Studies in Gnosticism and Hellenistic Religions, Presented to Gilles Quispel on the Occasion of His 65th Birthday*, ed. by R. van den Broek & M.J. Vermaseren, Leiden, Brill, 1981, pp. 171-189 (repr. in *From Apocalypticism to Gnosticism*, pp. 233-252).
- (28) "מזריחה לשקיעה: לדמותן של האסכטולוגיה והמשיחיות ביהדות", בתוך **הרעיון המשיחי בישראל: יום עיון לרגל מלאת שמונים שנה לגרשם שלום, כ"ד-כ"ה בכסלו תשל"ח**, ירושלים, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, תשמ"ב, עמ' 18-36.
- (29) "Jewish Merkavah Mysticism and Gnosticism," in *Studies in Jewish Mysticism*, ed. by Joseph Dan and Frank Talmage, Cambridge, MA, Association for Jewish Studies, 1982, pp. 41-56 (repr. in *From Apocalypticism to Gnosticism*, pp. 191-205).
- (30) "רעת ומכאוב: חכמת ישראל ומדעי היהדות בעבר, בהווה ולקראת העתיד", **יריעון האיגוד העולמי למדעי היהדות 22 (תשמ"ג)**, עמ' 3-15.
- (31) "Manichaeism and Judaism in Light of the Cologne Mani Codex," *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 50 (1983), pp. 29-45 (repr. in *From Apocalypticism to Gnosticism*, pp. 253-277).
- (32) "המתודולוגיה של חקר מחשבת חז"ל", **מלאת: מחקרי האוניברסיטה הפתוחה בתולדות ישראל ובתרבותו ב (תשמ"ד)**, עמ' 173-184.
- (33) "Die Methodenfrage bei der Erforschung des rabbinischen Denkens," *Freiburger Rundbrief XXXV/XXXVI* (1983/84), pp. 212-218 (a German version of no. 32).
- (34) "הפולמוס בעניין תרגום התורה ליוונית", בתוך **מחקרים במדעי היהדות**, בעריכת מרדכי עקיבא פרידמן ומשה גיל, תל אביב, אוניברסיטת תל אביב, תשמ"ו, עמ' 65-78.
- (35) "מקומן של מסורות כהניות ביצירתה של המיסטיקה של המרכבה ושל שיעור קומה", בתוך **דברי הכנס הבינלאומי הראשון לתולדות המיסטיקה היהודית: המיסטיקה היהודית הקדומה**, בעריכת יוסף דן, ירושלים, האוניברסיטה העברית, החוג למחשבת ישראל, תשמ"ז, עמ' 65-120.
- (36) "המיסטיקה היהודית במעבר מספר יצירה לספר הבהיר", בתוך **דברי הכנס הבינלאומי השני לתולדות המיסטיקה היהודית: ראשית המיסטיקה היהודית באירופה**, בעריכת יוסף דן, ירושלים, האוניברסיטה העברית, החוג למחשבת ישראל, תשמ"ז, עמ' 15-154.
- (37) "Apocalypse: Jewish Apocalypticism to the Rabbinic Period," in *Encyclopedia of Religion*, ed. by Mircea Eliade, New York and London, Macmillan, 1987, vol. 1, pp. 336-342.
- (38) "רעיון התשובה במשנותיהם של הרמב"ם ושל הרב קוק", **יובל אורות: הגותו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל**, בעריכת בנימין איש שלום, שלום רוזנברג, ירושלים, ספריית אלינר, ההסדרות הציונית העולמית, המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, תשמ"ח, עמ' 229-244.

- (39) "תפיסות משתנות של האלוהות במחשבה היהודית", בתוך **מחקרים בהגות יהודית**, בעריכת שרה א. הלר וילנסקי ומשה אידל, ירושלים, מאגנס, תשמ"ט, עמ' 11-27.
- (40) "המציאות המדרשית: מדרשות חז"ל לדרשות המקובלים", **דברי הכנס הבינלאומי השלישי לתולדות המיסטיקה היהודית: ספר הזוהר ודורו**, בעריכת יוסף דן, ירושלים, האוניברסיטה העברית, החוג למחשבת ישראל, תשמ"ט, עמ' 255-298.
- (41) "Mystische Schöpfungelehren," *Jahrbuch für biblische Theologie* 5 (1990), pp. 173-188.
- (42) "Normative und volkstümliche Religiosität im Sefer Chasidim," in *Judentum im deutschen Sprachraum*, ed. by Karl Erich Grözinger, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1991, pp. 117-126.
- (43) "The Concept of "Teshuvah" in the Teachings of Maimonides and Rav Kook," in *The World of Rav Kook's Thought*, ed. by Benjamin Ish Shalom and Shalom Rosenberg, New York, Avi Chai, 1991, pp. 283-304 (an English version of no. 38).
- (44) "Maimonides' Quest Beyond Philosophy and Prophecy," in *Perspectives on Maimonides: Philosophical and Historical Studies*, ed. by Joel L. Kraemer, Oxford, Oxford University Press, 1991, pp. 141-157.
- (45) "על שימושיה של גימטריות בישראל", בתוך **ספר היובל לרב מרדכי ברויאר: אסופת מאמרים במדעי היהדות**, בעריכת משה בראשר, 2 כרכים, ירושלים, אקדמון, תשנ"ב, כרך ב, עמ' 823-832.
- (46) "From Priesthood to Messianism: The Anti-Priestly Polemic and the Messianic Factor," in *Messiah and Christos: Studies in the Jewish Origins of Christianity, Presented to David Flusser*, ed. by Ithamar Gruenwald, Shaul Shaked and Gedaliahu G. Stroumsa, Tübingen, J.C.B. Mohr, 1992, pp. 75-93.
- (47) "לבעיית המחקר בעיסוקם של חכמים במיסטיקה", בתוך **יהודים ויהדות בימי בית שני, המשנה והתלמוד: מחקרים לכבודו של שמואל ספראי**, בעריכת אהרן אופנהיימר, ישעיהו גפני ומנחם שטרן, ירושלים, יד יצחק בן-צבי, תשנ"ג, עמ' 297-315.
- (48) "Midrash and the 'Midrashic Condition': Preliminary Considerations," in *The Midrashic Imagination: Jewish Exegesis, Thought, and History*, ed. by Michael Fishbane, Albany, SUNY Press, 1993, pp. 6-22.
- (49) "Reflections on the Nature and Origins of Jewish Mysticism," in *Gershom Scholem's "Major Trends in Jewish Mysticism" 50 Years after: Proceedings of the Sixth International Conference on the History of Jewish Mysticism*, ed. by Peter Schäfer and Joseph Dan, Tübingen, J.C.B. Mohr, 1993, pp. 25-48.
- (50) "הכתב, המכתב והשם המפורש: מאגיה, רוחניות ומיסטיקה", בתוך **משואות: מחקרים בספרות הקבלה ובמחשבת ישראל מוקדשים לזכרו של פרופ' אפרים**

- גוטליב, בעריכת מיכל אורון ועמוס גולדרייך, ירושלים, מוסד ביאליק, תשנ"ד, עמ' 75-98.
- (51) "The Study of Religion and the Religion of Study," in *Religious Propaganda and Missionary Competition in the New Testament World: Essays Honoring Dieter Georgi*, ed. by Lukas Bormann, Kelly Del Tredici and Angela Standhartinger, Leiden, Brill, 1994, pp. 3-21.
- (52) "The Other Self: Introductory Notes," in *Concepts of the Other in Near Eastern Religions*, ed. by Ithamar Gruenwald, Ilai Alon and Itamar Singer, Leiden, Brill, 1994, pp. 7-16.
- (53) "Social and Mystical Aspects of *Sefer Hasidim*," in *Mysticism, Magic and Kabbalah in Ashkenazi Judaism: International Symposium Held in Frankfurt a.M. 1991*, ed. by Karl Erich Grözinger and Joseph Dan, Berlin, Walter de Gruyter, 1995, pp. 106-116.
- (54) "Major Issues in the Study and Understanding of Jewish Mysticism," in *Judaism in Late Antiquity, Part Two: Historical Syntheses*, ed. by Jacob Neusner, Leiden, Brill, 1995, pp. 1-49.
- (55) "נוכחותו הבלתי-נמנעת של המיתוס: מסת פתיחה," בתוך **המיתוס ביהדות**, בעריכת חביבה פדיה, באר שבע, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, תשנ"ו, עמ' 1-14.
- (56) "המאגיה והמיתוס: המחקר והמציאות ההיסטורית," בתוך **המיתוס ביהדות**, בעריכת חביבה פדיה, באר שבע, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, תשנ"ו, עמ' 15-28.
- (57) "Mysticism and Politics in the State of Israel," in *Religion and the Political Order: Politics in Classical and Contemporary Christianity, Islam, and Judaism*, ed. by Jacob Neusner, Saint Louis, Scholars Press, 1996, pp. 95-108.
- (58) "The Unbinding of Horror: 'The Binding of Isaac' in a Contemporary Setting," *Sources: The Chicago Journal of Jewish Studies* 2 (1996), pp. 1-6.
- (59) "God the 'Stone-Rock': Myth, Idolatry, and Cultic Fetishism in Ancient Israel," *Journal of Religion* 76 (1996), pp. 428-449.
- (60) "Apocalypticism, Mysticism, Messianism and Political Assassination," *Criterion: A Publication of the Divinity School of the University of Chicago* 35 (1996), pp. 11-17.
- (61) "פרשת הדרכים של מדעי היהדות: בין מהות תרבותית למסגרת אקדמית," **מדעי היהדות** 37 (תשנ"ז), עמ' 7-27 (למהדורה אנגלית מורחבת ראו מס' 66).
- (62) "How Much Qabbalah in Ancient Assyria?": Methodological Reflections on the Study of a Cross-Cultural Phenomenon," in *Assyria 1995: Proceedings of the 10th Annual Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, September 7-11, 1995*, ed. by S. Parpola and R. M. Whiting, Helsinki, Neo-Assyrian Text Corpus Project, 1997,

pp. 115-127.

- (63) "Discovering the Veil: The Problem of Deciphering Codes of Religious Language," in *Schleier und Schwelle: Archäologie der literarischen Kommunikation V: Band 1: Geheimnis und Öffentlichkeit*, ed. by Aleida Assmann, Jan Assmann, Alois Hahn and Hans-Jürgen Lüsebrink, München, Wilhelm Fink, 1997, pp. 235-250.
- (64) "המיתוס במציאות ההכרתית, ההיסטורית והמחקרית", **מדעי היהדות** 38 (תשנ"ח), עמ' 187-210.
- (65) "אפוקליפטיקה, מיסטיקה, משיחיות ורצה פוליטי", **רחוב: כתב עת לספרות** 3 (1998), עמ' 22-37 (גרסה עברית מורחבת של מס' 60).
- (66) "Judaic Studies at a Crossroads: Cultural Substance or Academic Framework?," *The Annual of Rabbinic Judaism* 1 (1998), pp. 131-149 (A revised English version of no. 61).
- (67) "Intolerance and Martyrdom: From Socrates to Rabbi Aqiva," in *Tolerance and Intolerance in Early Judaism and Christianity*, ed. by Graham N. Stanton and Guy G. Stroumsa, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, pp. 7-29.
- (68) "A Case Study of Scripture and Culture: Apocalypticism as Cultural Identity in Past and Present," in *Ancient and Modern Perspectives on the Bible and Culture: Essays in Honor of Hans Dieter Betz*, ed. by Adela Yarbro Collins, Atlanta, Scholars Press, 1998, pp. 252-280.
- (69) "Can Messianism Survive Its Own 'Apocalyptic' Visions?," *Journal of Religion* 78 (1998), pp. 89-98.
- (70) "לבעיית הכתתיות בימי בית שני", **קתדרה** 92 (תשנ"ט), עמ' 177-184.
- (71) "Forms of Ritual Ethos in Ancient Israel: The Case of Sacred Economics," in *Religious Belief and Economic Behaviour: Ancient Israel, Classical Christianity, Islam, and Judaism, and Contemporary Ireland and Africa*, ed. by Jacob Neusner, Atlanta, Scholars Press, 1999, pp. 207-240 (a revised version was published as chapter 2 of *Rituals and Ritual Theory*, pp. 40-93).
- (72) "Halakhah and the Study of Rituals: In Quest of New Perspectives in Religious Studies," *The Annual of Rabbinic Judaism* 2 (1999), pp. 3-28 (a revised version was published as chapter 4 of *Rituals and Ritual Theory*, pp. 139-179).
- (73) "Qabbalah and Jewish Mysticism," in *Merriam-Webster's Encyclopaedia of World Religions*, ed. by Wendy Doniger, Merriam-Webster, 1999, pp. 894-895.
- (74) "The Relevance of Myth for Understanding Ritual in Ancient Judaism," *The Annual of Rabbinic Judaism* 3 (2000), pp. 3-31 (a revised version was published as chapter 3 of *Rituals and Ritual Theory*, pp. 94-138).
- (75) "The Music of the Dialogue in Religion: An Open Letter with Educational

- Margins,” in *“Unter dem Fussboden ein Tropfen Wahrheit”: Festschrift für Johann Michael Schmidt zum 65jährigen Geburtstag*, ed. by Hans-Joachim Barkenings und Uwe F.W. Bauer, Düsseldorf, Presseverband der Evangelischen Kirche im Rheinland, 2000, pp. 102-115.
- (76) “The Religious Settings of the Economic Culture of Ancient Israel,” in *Religion and Economics: New Perspectives*, ed. by Bruce D. Chilton and Jacob Neusner, Binghampton, Global Publications, 2000, pp. 3-42.
- (77) “Prayers, Words, and Temptation,” *New Testament Studies* 47 (2001), pp. 232-236.
- (78) “Paul and Ritual Theory: The Case of the ‘Lord’s Supper’ in 1 Corinthians 10 and 11,” in *Antiquity and Humanity: Essays on Ancient Religion and Philosophy Presented to Hans Dieter Betz*, ed. by Adela Yarbro Collins and Margaret M. Mitchell, Tübingen, Mohr Siebeck, 2001, pp. 159-187 (a revised version was published as chapter 6 of *Rituals and Ritual Theory*, pp. 231-266).
- (79) “Ritual, Economy, and the Religion of Ancient Israel,” in *Mythology and Mythologies: Methodological Approaches to Intercultural Influences: Proceedings of the Second Annual Symposium of the Assyrian and Babylonian Intellectual heritage Project held in Paris, France, October 4-7, 1999*, ed. by R. M. Whiting, Helsinki, Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2001, pp. 29-46.
- (80) “Sacrifices in Biblical Literature and Ritual Theory,” *Review of Rabbinic Judaism* 4 (2001), pp. 1-44 (a revised version was published as chapter 5 of *Rituals and Ritual Theory*, pp. 180-320).
- (81) “The Creation of the World and the Shaping of Ethos and Religion in Ancient Israel,” in *Creation in Jewish and Christian Tradition*, ed. by Henning Graf Reventlow and Yair Hoffman, Sheffield, Sheffield Academic Press, 2002, pp. 179-218.
- (82) “The Cultural Setting of Enoch-Apocalypticism: New Reflections,” *Henoch* 24 (2002), pp. 213-223.
- (83) “השתיקה כקרבן: הרהורים על ‘עקדת הדיבור’ של אברהם,” בתוך עקדת יצחק לזרעו: מבט בעין ישראלית, לזכרו של יצחק הירשברג הי”ד, בעריכת ישראל רוזנסון ובנימין לאו, תל-אביב, הקרן להנצחת יצחק הירשברג הי”ד, תשס”ג, עמ’ 39-62.
- (84) “The Commentary on 1 Enoch,” in *George W.E. Nickelsburg in Perspective: An Ongoing Dialogue of Learning*, ed. by Jacob Neusner and Alan J. Avery-Peck, 2 vols., Leiden, Brill, 2003, pp. 395-408.
- (85) “מיתוס ואמת היסטורית: האם אפשר לנפץ מיתוסים?,” בתוך המיתוס ביהדות: היסטוריה, הגות, ספרות, בעריכת משה אידל ואיתמר גרינולד, ירושלים, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשס”ד, עמ’ 15-52.

- (86) "מה אפשר ללמוד מהטיפולוגיה של התנועות החסידיות בישראל על תנועות אלה עצמן ועל דת ישראל בכלל?" בתוך מחקרים בתלמוד ובמדרש: ספר זיכרון לתרצה ליפשיץ, בעריכת אריה אדרעי, משה בר-אשר, יהושע לוינסון וברכיהו ליפשיץ, ירושלים, מוסד ביאליק, תשס"ה, עמ' 113-126.
- (87) "עיניו הכהות של יצחק וחורים שחורים", בתוך נקודת העיוורון, בעריכת שלמה בידרמן ורינה לור, תל אביב, הקיבוץ המאוחד, 2005, עמ' 65-86.
- (88) "Ritualizing Death in James and Paul in Light of Jewish Apocalypticism," in *The Missions of James, Peter, and Paul: Tensions in Early Christianity*, ed. by Bruce Chilton and Craig Evans, Leiden, Brill, 2005, pp. 467-486.
- (89) "Qabbalah (Midrash and)," *Encyclopedia of Midrash: Biblical Interpretation in Formative Judaism*, ed. by Jacob Neusner and Alan J. Avery-Peck, 2 vols., Leiden, Brill, vol. 2, 2005, pp. 695-709.
- (90) "Apocalypticism and the Religion and Ritual of the 'Pre-Sinaitic' Narratives," in *Enoch and Qumran Origins: New Light on a Forgotten Connection*, ed. by Gabriele Boccaccini, Grand Rapids, MI, W.B. Eerdmans, 2005, pp. 148-151.
- (91) "אל ואדם במשפט העברי: ההיבט הפילוסופי והשלכותיו המעשיות – מסת פתיחה לדיון", *מדעי היהדות* 43 (תשס"ה-תשס"ו), עמ' 201-225.
- (92) "Paul and the Nomos in Light of Ritual Theory," *New Testament Studies* 54 (2008), pp. 398-416.
- (93) "האגדה על ה'אגדות': עיונים מתוריים ב'אגדות היהודים'", *מדעי היהדות* 47 (תשע"א), עמ' 77-102 (גרסה אנגלית של מאמר זה, ושל הקובץ כולו, עתידה לראות אור ב-Wayne State University Press).
- (94) "איזהו גיבור? הכובש את הדמיון של יוצרו: קווים לטיפולוגיה של דמות המופת והמנהיג בזיקתה לנושא הריבוי והגיוון של התגלות האל", בתוך טוב עלם: זיכרון, קהילה ומגדר בחברות יהודיות בימי הביניים ובראשית העת החדשה: מאמרים לכבודו של ראובן בונפיל, בעריכת אלישבע באומגרטן, רוני ויינשטיין ואמנון רז-קרקוצקין, ירושלים, מוסד ביאליק, תשע"א, עמ' 193-222.
- (95) "When Magical Techniques and Mystical Practices Become Neighbors: Methodological Considerations," in *Continuity and Innovation in the Magical Tradition*, ed. by Gideon Bohak, Yuval Harari and Shaul Shaked, Leiden, Brill, 2011, pp. 159-186.
- (96) "Of What Am I guilty? A Prelude to Matthew 27,25," in *Die Matthäus-Passion von Johann Sebastian Bach: Zur Geschichte ihrer religiösen und politischen Wahrnehmung und Wirkung*, ed. by J. M. Schmidt, Berlin, Institut Kirche und Judentum, 2013, pp. 1-10.